

УДК 32.019.51:37

Розвиток громадянської освіти в контексті виникнення феномену транснаціонального громадянства

Володимир Сенько,
аспірант кафедри політології
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка

У статті розглядається концепція транснаціонального громадянства та завдання громадянської освіти, які постають унаслідок виникнення цього феномену.

Ключові слова: громадянська освіта, транснаціональне (глобальне) громадянство, стабільний розвиток, ресурсорієнтована економіка.

The article deals with the concept of transnational citizenship and result in formation of nowadays tasks of civic education.

Keywords: civic education, transnational (global) citizenship, sustainable development, resource-based economy.

Динамічні зміни нашого світу породжують нові течії та напрями. І оскільки громадянська освіта це процес підготовки свідомого й активного громадянина, готового до компетентної участі у житті суспільства, в системі громадянської освіти сьогодні важливо їх врахувати. Наукові, політичні, промислові, економічні та соціальні зміни сьогодні відбуваються у надзвичайно швидкому темпі, ніж будь-коли раніше. Велике накопичення ядерної зброї, що може призвести до знищення людства, постійні військові конфлікти, екологічні катастрофи тощо потребують нових підходів до організації людського співіснування. Вся система формальної, інформальної та неформальної освіти повинна допомагати людині передбачати зміни, які лежать у майбутньому, та навчати пошуку нових способів вирішення проблем. Для цього необхідно імплементувати нові завдання у всю систему громадянської освіти, в тому числі і в Україні. А для комплексного аналізу концепції транснаціонального громадянства

доцільно розглядати її у взаємозв'язку з концепціями сталого розвитку та ресурсоорієнтованої економіки.

Метою статті є аналіз концепції транснаціонального громадянства та дотичних концепцій з точки зору формування нових завдань громадянської освіти.

Для політології дослідження цього питання надзвичайно важливе, оскільки саме від політичної волі і політичних рішень залежить практична реалізація нових концепцій. Політична наука має врахувати труднощі та перешкоди на шляху переходу до нової цивілізаційної моделі розвитку, а громадянська освіта повинна не тільки врахувати їх, а й комплексно підготувати людину до активної участі в сучасному світі.

Багато вчених досліджують ці новітні феномени. Питання транснаціонального (глобального) громадянства досліджують Г. Р. Соліс-Гадеа, Д. С. Мюллер, Г. Густерн, Р. Фалк та інші. Проблеми сталого розвитку вивчають Д. Л. Медоуз, Д. Х. Медоуз, Й. Рандерс, В. М. Трегобчук, Б. М. Данилишин, Б. М. Шостак, О. Б. Вебер, О. І. Глушенкова, К. В. Папенів, А. Д. Урсул, А. Федотов, А. Л. Романович та інші. Вчені Ж. Фреско та К. С. Кейс досліджують питання ресурсоорієнтованої економіки. Як теоретичну та практичну проблему громадянську освіту досліджують С. Arcodia, Y. Hebert, A. Sears, J. Torney-Purta, J. Schwiller, J. Amadeo, M. Print, K. J. Kennedy та інші. Серед вітчизняних дослідників слід відзначити В. Кременя, О. Пометун, С. Позняк, В. Горбатенка, І. Кресіну, О. Сухомлинську й інших.

Нині існує розбіжність у розумінні сталого розвитку на концептуальному рівні. Термін «сталий розвиток» уперше використаний у 1987 р. в доповіді Комісії ООН «Наше спільне майбутнє». Концепція сталого розвитку (sustainable development – англ.) була сформульована в 1973 р. в Стокгольмі на першій конференції ООН з навколишнього середовища. Конференція ООН 1992 р., яка пройшла в Ріо-де-Жанейро, затвердила тези цієї концепції в документі під назвою «Порядок денний на ХХІ ст.». Вчені і політики визнали: аби уникнути всесвітньої кризи в умовах глобалізації, перетворення світу на всеохопний ринок, потрібно спільними зусиллями приборкати ринкові стихії, як це вдалося зробити в соціальних державах. Екологічні проблеми, обмеження росту, про які йшлося в Доповіді Римського клубу, викликали відповідну реакцію наукової спільноти, породили антиіндустріальні та антитехнократичні настрої. Під впливом цих настроїв формувались погляди на сталий розвиток у 80-90-х роках ХХ ст.

Представники різних напрямів теорії сталого розвитку називають основною ознакою такого розвитку збалансування потреб з ресурсними, екологічними можливостями територій; визначають сталий розвиток, як такий, що спрямований на задоволення найважливіших життєвих потреб не лише нинішнього, а й майбутніх поколінь; як такий, при якому досягається оптимальне співвідношення між економічним зростанням,

нормалізацією стану природного середовища, зростанням матеріальних і духовних потреб населення.

Сталий розвиток – це покращення якості людського життя в рамках можливостей довколишніх екосистем [7].

Питання про можливість існування ідеї сталого розвитку як бажаного, необхідного, такого, який дозволить вирішити найболючіші проблеми сьогодення, це питання про можливість існування нормативізму взагалі. Теорію сталого розвитку можна, дійсно, розглядати як нормативістську. Нормативізм притаманний і концепції сталого розвитку Лаферті. Він виділяє чотири принципи, на основі яких регулюються умови життя: «принцип розвитку-1» (задоволення базових потреб людей і нинішніх стандартів життя), «принципу розвитку-2» (рівні стандарти для всього населення планети), «принцип сталості-1» (бережливе використання природних ресурсів) і «принцип сталості-2» (створення можливостей для майбутніх поколінь задовольняти ті ж потреби в рамках тих же стандартів) [6].

Управління сталим розвитком на національному рівні має відбуватись з використанням політичних можливостей, які мають сучасні національні держави. Сьогодні одні вчені вважають, що людство може вберегти себе від самознищення, лише обмеживши споживання, інші покладають надії на культуру, яка допоможе впоратись з наявними проблемами. А. П. Назаретян пише: «Якщо цивілізація на нашій планеті рухне під уламками техносфери, так і не вибравшись із фази глобальної антропогенної несталості, то причиною цього стануть не сама по собі технологічна могутність і не обумовлене нею демографічне перевиробництво. Причина буде полягати в тому, що на цей раз культура не справилась із диспропорціями розвитку, не встигла привести гуманітарний інтелект у відповідність з інтелектом інструментальним, перш ніж сповзання до прірви стало невідворотним» [2, с. 151].

Формуванню культури заважає конкуренція. З одного боку, вона сприяє динамічному розвитку, з іншого – всеосяжна конкуренція (між робітниками за робочі місця, між підприємствами, країнами, блоками тощо) може підірвати необхідну для сталого розвитку солідарність. Учасники конкурентної боротьби часто забувають про небезпеки щодо формування солідарності в масштабах світу, а не тільки окремої країни. Саме тому вчені пропонують перейти до транснаціонального громадянства або корпоративного (глобального) громадянства. Обговорюється і можливість формування світової культури. Постлібералізм (транснаціоналізм) – нова ідеологічна течія, що виникла на Заході, містить ідею «транснаціонального громадянства». Ідеологи постлібералізму висунули її в 1990-і роки. Але далеко не всі погоджуються з необхідністю транснаціонального громадянства. Наприклад, А. Зольберг пропонує відмовитись від ідеї «всесвітнього громадянства», оскільки не існує «глобальних політичних

інститутів» [8]. Межуєв вважає, що «глобальне громадянство» означало б триумф демократії як політичної ідеї.

Концепція глобального (транснаціонального) громадянства (global citizenship – англ.) спирається на основні принципи глобальної етики, глобальної справедливості і миру, і демонструє їх важливу роль у сучасному взаємозалежному світі. Одним із запропонованих методів формування глобального громадянства є поширення розуміння концепції колективних відповідей, яка допомагає обговорювати глобальні питання через інтернет-форуми, статті та різні експонати з усього світу [9].

Узагальнюючи різні концепції, глобальне громадянство повинно застосовуватися у всьому світі, щоб принести мир і перенести поняття громадянства на глобальний рівень. Воно тісно пов'язане з поняттями глобалізації та космополітизму. В наукових колах є різні погляди на те, чи існує глобальний громадянин [4]. Проте, говорячи про глобальне громадянство, не слід мати на увазі європейське громадянство (в межах ЄС), і воно не зменшує ваги національної ідентичності та патріотизму. Глобальне громадянство не заперечує інші концепції громадянства, а лише доповнює їх. До того ж глобальний громадянин це не продукт глобалізації та розвитку глобальної комунікації, це не тільки активний користувач Інтернету та сучасних засобів комунікації. В цьому контексті не знищуються національні кордони і національна культура. Помилковим є розуміння глобального громадянства як уніфікації чи змішання всіх культур, чи створення нової глобальної культури.

С. Хантінгтон називав міжцивілізаційні конфлікти основними на нинішньому етапі розвитку людства. Тому говорити про утвердження в недалекому майбутньому демократичних принципів (включаючи принцип більшості) у світовому масштабі, формування «глобального (транснаціонального) громадянства» поки що рано. Але вже нині формується світове громадянське суспільство. Це суспільство не має ієрархічно організованої структури соціальної нерівності. Якщо країни ділять на багаті і бідні, економічно високорозвинені і слаборозвинені, країни центру і периферії, то неурядові організації («третього сектору»), в яких країнах вони б не виникали (багатих чи бідних), є рівними за своїм статусом. У майбутньому громадянське суспільство, а не лише держави, буде визначати правила співжиття. Тоді «транснаціональне громадянство» може стати реальністю. Простіше сформулювати «корпоративне громадянство». Становлення такого громадянства, як і становлення транснаціонального громадянства, пов'язане з глобальним громадянським суспільством.

Термін «корпоративне громадянство» з'явився також у 1990-х роках. Дехто розглядає це поняття як тотожне поняттю «соціальна відповідальність бізнесу». С. Перегудов вважає, що між цими двома поняттями існує суттєва різниця. Концепція корпоративного громадянства значно ширша. Вона включає норми і принципи доктрини соціальної

відповідальності бізнесу та одночасно підкреслює важливість стосунків, які соціально відповідальна корпорація встановлює зі структурами громадянського суспільства [3, с. 98]. Водночас С. Перегудов вважає, що ідеальна модель корпоративного громадянства – це, скоріше, орієнтир, аніж кінцева мета. Однією з головних перешкод, до прийняття багатьма компаніями принципів корпоративного громадянства, є обов'язкове зростання витрат, пов'язаних з їх реалізацією. Для подолання цієї перешкоди потрібен, по-перше, суттєвий прогрес у формуванні активного й ефективного глобального громадянського суспільства, яке змусить бізнес відмовитись від функціонування за моделлю компанії власників. По-друге, вимагається встановлення єдиних правил гри, так щоб тиск, що здійснюється на транснаціональний бізнес, поширювався рівномірно [3, с. 101-102].

Для вирішення економічних проблем у контексті глобального громадянства існує складна концепція «ресурсорієнтованої економіки», що з'явилась лише в 80-х роках. Її розуміють як економіку, засновану на ресурсах, тобто розумне використання технологій легко покриє дефіцит продуктів і послуг, а також забезпечить максимальну якість і надійність усієї продукції. Наприклад, можна використовувати перетворювачі пари в конденсат у тих місцях, де бракує води. Енергія хвиль, енергія вітру, концентратори тепла й багато інших відновлювальних джерел енергії – наочний приклад того, як нераціонально використовуються ресурси нашої планети. Перед наукою ще ніколи не ставилося завдання створення достатку продуктів і послуг на благо всього суспільства. Високий рівень життя передбачає, що всі члени суспільства матимуть доступ до необхідних для життя інститутів: медичне обслуговування, навчання, їжа, одяг, місце проживання, розваги тощо. В економіці, заснованій на ресурсах, із застосуванням останніх наукових розробок та інноваційних технологій, спрямованих на підвищення рівня життя суспільства, наш спосіб життя багаторазово перевершить будь-які очікування сучасної людини [10].

Саме ці нові феномени і формують новий зміст громадянської освіти. В контексті стабільного розвитку для громадянської освіти постають завдання щодо подолання факторів, які зумовлюють «несталий розвиток». Найголовніші фактори, що перешкоджають стабільному розвитку на прикладі України, на думку М. Дробнохода, такі:

1) відсутність консолідованої української нації як добре організованої цілеспрямованої сили, що будуватиме своє життя на засадах національних цінностей, із залученням кращого світового досвіду;

2) структура економіки, що створена на ідеї єдиного народногосподарського комплексу колишнього СРСР і не відповідає потребам та можливостям сучасної України;

3) відсутність чітких орієнтирів розвитку Української держави, які б забезпечували, з одного боку, – зростання добробуту, зменшення бідності, а з другого – збереження та реабілітацію природних ресурсів і довкілля;

4) переважно несприятливий, часто катастрофічний стан екологічної ситуації практично на всій території України;

5) застарілі, малоефективні, природоруйнівні технології у сільському господарстві і промисловості, що зумовлює невпинну деградацію довкілля та сільгоспугідь зокрема, низьку якість і високу собівартість продукції, непомірно великі матеріальні й енергетичні витрати;

6) переважна орієнтація на історично віджиле наймитство, а не на співвласність у сфері соціально-виробничих відносин;

7) відсутність пріоритету освіти, науки, національної культури в соціально-економічному розвитку держави і, як наслідок, низький рівень освіченості, культури (передусім політичної) суспільства;

8) відсутність політичної волі державної влади в реалізації задекларованих у Конституції України принципів демократії, свободи, гуманізму, народовладдя;

9) високий рівень злочинності і корупції (за цим показником Україна посідає третє місце у світі), що зумовлює невпинне поглиблення прірви між злиденністю переважної більшості населення і заможністю олігархічної верхівки, а це призводить до нестабільності в суспільстві;

10) недостатність правового поля держави, що часто-густо зумовлює свавілля чиновництва, правоохоронних органів, маріонетковість судової влади, подальше руйнування природного середовища і виснаження природних ресурсів;

11) практична відсутність впливу громадських організацій на державну політику [1].

Громадянська освіта повинна допомогти молодому поколінню зрозуміти ці проблеми і віднайти відповіді та механізми їх вирішення.

Оскільки концепція транснаціонального громадянства звертає увагу на зіставлення інтересів локальних груп і глобального контексту, необхідність дотримання прав людини та захисту людської гідності всіх людей на планеті, то одним з основних принципів є повага до всіх громадян, незалежно від раси, релігії або віросповідання, і створення універсальної симпатії за міжнаціональними бар'єрами. Будь-який активізм у рамках глобального громадянства тягне за собою відповідальність щодо скорочення міжнародних нерівностей (як соціальних, так і економічних), утримання від дій, що можуть порушувати фізичне благополуччя людей, і уникнення деградації довкілля. Транснаціональне громадянство повинно зобов'язати нас діяти шляхом визнання прав громадян і виконання своїх зобов'язань перед світовим співтовариством.

Ці постулати необхідно імплементувати в зміст громадянської світи. Це дасть людям можливість розвивати критичне мислення про складні глобальні питання та спонукатиме їх досліджувати й виражати власні думки, при цьому слухати і поважати точку зору інших людей. Це і важливий крок стосовно молоді, оскільки дає можливість зробити свідомий вибір чи прийняти рішення з урахуванням власних прав та відповідальності щодо інших. Необхідно звернути увагу на переосмислення власної ролі

та місця в глобальному співтоваристві з урахуванням відповідальності не лише в локальному масштабі. Цінність інформації не є абсолютною, оскільки вона часто виступає засобом маніпуляції, тому варто акцентувати на критичному споживанні інформації та цінності інтелекту і розуму. Громадянська освіта повинна надати знання про ресурсорієнтовану економіку як проблему відновлення ресурсів та енергоощадження не тільки в локальних, а й глобальних масштабах.

Отже, оскільки головним завданням громадянської освіти є виховання громадянина, готового до компетентної участі у житті суспільства, вона повинна враховувати появу нових феноменів. Серед них – проблема сталого розвитку, транснаціональне (глобальне) громадянство та ресурсорієнтована економіка. Всі ці концепції взаємопов'язані, тому імплементація лише комплексного вирішення в зміст громадянської освіти дасть можливість ефективно відреагувати на них. Таким чином, зміст громадянської освіти не повинен і не може бути сталим протягом тривалого часу, а потребує постійної актуалізації.

Література:

1. **Дробноход М.** Стійкий екологічно безпечний розвиток: український контекст / М. Дробноход // Дзеркало тижня. – 2001. – № 21. – 2-8 червня.
2. **Назаретян А. П.** Демографическая утопия «устойчивого развития» / А. П. Назаретян // Общественные науки и современность. – 1996. – № 2. – С. 145-152.
3. **Перегудов С. П.** Транснациональные корпорации на пути к корпоративному гражданству / С. П. Перегудов // Полис. – 2004. – № 3. – С. 95-103.
4. **Altinay H. A.** Global Civics: Necessary? Feasible? [Електронний ресурс] / H. A. Altinay // Global Policy Journal – Режим доступу: <http://www.globalpolicyjournal.com/articles/international-law-and-human-rights/global-civics-necessary-feasible>.
5. **Keyes K. S.** Looking Forward / K. S. Keyes, J.Fresco. – New York: 1969. – 121 с.
6. **Lafferty W. M.** The politics of sustainable development: global norms for national implementation / W. M. Lafferty // Environmental politics. 1996. – vol. 5. – № 2.
7. World Resources 1992-93. A Report by the World Resources Institute. New York. – Oxford, 1992.
8. **Zolberg A.** The Dawn of Cosmopolitan Denizenship/A.Zolberg // Indiana Journal of Global Legal Studies – vol.7. – №2.
9. Wix.com [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.collectiveanswers.org.
10. The Venus Project [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.thevenusproject.com.